

Disertacijos

SOCIALINĖS EPISTEMOLOGIJOS PROJEKTO KRITIKA LIETUVOJE

2004 metų sausio 7 dieną Vilniaus universiteto Filosofijos fakultete Audronė Rimkutė apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Socialinės epistemologijos idėja postanalitinėje filosofijoje“. Mokslinis vadovas – prof. habil. dr. Zenonas Norkus, oponentai – doc. dr. Gražina Miniotaitė ir prof. habil. dr. Romanas Plečkaitis, gynimo tarybos pirmininkas – prof. habil. dr. Arvydas Šliogeris, tarybos nariai – prof. habil. dr. Algimantas Krikštopaitis, prof. habil. dr. Arvydas Matulionis, prof. habil. dr. Evaldas Nekrašas ir prof. habil. dr. Zenonas Norkus. Disertantė 2002 metais stažavo Ernsto Moritzo Arndto universitete Greifswalde (Vokietijoje); 2003 metais jos disertacijos projektui paskirta Miunsterio universiteto Baltijos rėmimo fondo premija; 2003–2004 metais kaip Vokietijos akademių mainų tarnybos (*Deutscher Akademischer Austausch Dienst*) stipendininke stažavo Konstanco universitete (Vokietijoje); disertacijos tema paskelbė tris mokslines publikacijas.

Socialinė epistemologija – nauja, dar tik besiformuojanti, Lietuvoje beveik netyrinėta epistemologijos kryptis, kurios objektas – socialiniai pažinimo ir žinojimo matmenys (socialiniai žinių kūrimo ir platinimo mechanizmai, mokslo, švietimo ir žiniasklaidos politika bei ekonomika, mokslo institucijų organizacija ir socialiai „gaminamos“ episteminės produkci-

jos kokybės kontrolė). Disertacijoje nagrinėjami šiuo metu labiausiai išplėtoti ir įtakingiausi socialinės epistemologijos projektai – Alvino Goldmano veritizmas, Philipo Kitcherio moderuotas realizmas, Steve'o Fullerio sociologinis eliminatyvizmas ir Helenos Longino procedūralizmas. Visi jie atstovauja normatyvinei natūralistinei postanalitinės filosofijos atmainai, yra vienijami bendro tikslo nustatyti kriterijus, kurie leistų pagerinti esamas pažintines praktikas, ir bendros metodologinės nuostatos, kad tarp epistemologijos ir empirinių mokslų būtinas tęstinumas (tik taip, socialinių epistemologų nuomone, galima išvengti klasikinei epistemologijai būdingos pažinimo proceso idealizacijos ir išsaugoti ryšį su realiais žinojimo įgijimo, kaupimo ir perdavimo mechanizmais bei realiais pažinimo subjektų gebėjimais). Disertantė abejoja tokio tęstinumo galimybe ir teigia, kad ši metodologinė nuostata arba sunaikina epistemologijos kaip disciplinos savarankiškumą, arba susiduria su dilema: arba ji remiasi dvejopais pažinimo metodais (aprioriniais ir empiriniais) ir todėl yra metodologiškai nenuosekli, arba, jei remiasi tik kurios nors vienos rūšies metodais, yra arba ne normatyvinė, arba ne natūralistinė. Tačiau socialinių pažinimo šaltinių episteminės kokybės ir politinių bei ekonominių šiuolaikinio mokslo problemų išskėlimą,

taip pat socialinės mokslo organizacijos ryšio su episteminiais klausimais išvalgą disertantė laiko reikšmingu pozityviu socialinės epistemologijos įnašu į epistemologinę tradiciją.

Oponentai pripažino Rimkutės darbą novatorišku tiek temos, tiek gautų rezultatų atžvilgiu, rodančiu autorės erudiciją, gerą orientaciją mokslinėje literatūroje ir puikius analitinius gebėjimus, kurių dėka jai pavyko išskirti polemiką dėl socialinės epistemologijos projekto struktūrinančius principus (o tai nelengva, disciplinai dar nenusistovėjus) ir nuosekliai pagrįsti ginamą tezę. Doc. Miniotaitė pasigedo platesnio konteksto ir siūlė natūralizmą vertinti kaip kritinę reakciją į postmodernizmo bei konstruktyvizmo ekspansiją į socialinius mokslus, tačiau disertantė atkreipė dėmesį, kad disertacijos objektu pasirinktas natūralizmas kaip epistemologinė programa (kaip apriorinio pažinimo galimybės neigimas), o ne apskritai natūralizmo socialiniuose moksluose fenomenas; socialiniai konstruktyvistai taip pat atstovauja epistemologiniam natūralizmui, todėl konstruktyvizmo alternatyva reikėtų laikyti ne natūralizmą, o realizmą, racionalizmą ar Goldmano veritizmą, kuris mėgina susieti apriorinę filosofinę žinojimo kaip teisingo įsitikinimo sampratą su realiais pažinimo procesais.

Prof. Plečkaičio (antrojo oponento) nuomone, disertacijai būtų pravertę istoriniai ekskursai, atskleidžiantys tiriamų pažiūrų genezę, pavyzdžiui, marksistines socialinės epistemologijos ištakas. Kitas jo priekaištas – disertacijoje dažnai vartojamos „įsitikinimo“ sąvokos potencialus daugiaprasmiškumas: neaišku, ar ji reiškia intelektinį tikrumo būvį, kad požiūris į objektą yra teisingas, ar intelektinį tikrumo būvį, kad požiūris į objektą yra pagrįstas, kad jis naudingas, efektyvus, ar dar ką nors. Šiuolaikinėje epistemologijoje „įsitikinimas“ suprantamas la-

bai įvairiai, todėl disertantei derėjo apibrėžti, kokią prasmę teikia šiai sąvokai savo darbe. Disertantė pripažino turėjusi tai padaryti ir patikslino „įsitikinimą“ traktavusi labai bendrai, kaip laikyseną ar nuostatą, kuri sieja subjektą ir teiginį (propoziciją).

Taip pat prof. Plečkaitis kvestionavo disertacijoje pasakytą mintį, esą reprezentacijų apie tikrovę laikymas socialiniais konstruktais *eo ipso* dar nepašalina galimybės jas suprasti kaip teisingas ar klaidingas. Anot profesoriaus, socialiniai konstruktai – tai normos ir vertinimai, o jie nėra nei teisingi, nei klaidingi. Normos ir vertinimai pagrindžiami įrodant, kad jais galima mąstyti tikrovės fragmentą ne teisingumo, bet kita epistemine reikšme, būtent: norma (ar vertinimas) galioja arba negalioja, yra derama arba nederama, o galiojimą ir deramumą parodo efektyvumas ir funkcionalumas visuomenėje, kitaip tariant, santykis su platesne socialine sistema. Atsakydama disertantė teigė, kad profesoriaus nurodomos sąvokos – galioja / negalioja, dera / nederą, – jos požiūriu, yra ne episteminės, o loginės, taigi ir jomis besiremiantis vertinimas būtų ne episteminis, o loginis.

Diskusijoje prof. Nekrašas suabejojo socialinės epistemologijos tyrinėjimų rezultatų naujumu ir reikšmingumu. Pasak jo, jie įtartinai panašūs į kur kas ankstesnes istorinės mokslo filosofijos mokyklos ir mokslo bei žinojimo sociologijos išvalgas (darbui, jo nuomone, būtų ypač pravertusi Karlo Popperio pažiūrų analizė). Disertantė nenorėjo su tuo sutikti ir teigė, kad bent jau Goldmano idėjos apie žiniasklaidos poveikį žmonių įsitikinimams ir apie galimybes tą poveikį kontroliuoti yra naujos ir originalios. Be to, jos manymu, socialinės epistemologijos teoretikai siūlo tikrai naują mokslo politikos refleksijos perspektyvą ir pirmieji imasi aktyviai svarstyti socialines paties mokslo problemas (in-

formacijos krizę, Mato efektą mokslinei produkcijai, nepotizmo ir gerontokratijos poveikį mokslinių tyrimų kokybei). Tačiau prof. Nekrašo įtikinti nepavyko. Jis taip pat atkreipė dėmesį į tam tikrą paradoksą, kuris slypi autorės analitiniame žvilgsnyje į postanalitinę filosofiją: analitinės filosofijos nuostatų priėmimas beveik automatiškai implikuoja kritišką postanalitinės filosofijos nuostatų vertinimą. Be to, pati postanalitinės filosofijos sąvoka anaipatol nėra aiški, tad disertacijoje vertėjo labiau ja pasidomėti. Vis dėlto pagrindinis prof. Nekrašo priekaištas autoriui buvo toks: disertacijoje sudaromas išpūdis, o kai kada netgi tiesiogiai tvirtinama, kad *visa* analitinė filosofija yra individualistinė ir subjektyvistinė, o su tuo tikrai negalima sutikti. Rimkutė atsakė niekur netapatinusi individualizmo su subjektyvizmu ir neteigusi, kad analitinės filosofijos priemonėmis kuriama individualistinė epistemologija (ji remiasi dviem prielaidomis: pirma, kad žinojimo „turėtojas“ – ne kolektyvas, bet individas; antra, kad žinojimas grindžiamas individualiais šaltiniais) yra kartu subjektyvistinė. Tada prof. Nekrašas nurodė, kad, kalbant apie analitinę filosofiją ar apie loginę mokslo filosofiją, apie logiką ar loginę analizę, vartoti sąvokas „individualistinė“ ar „kolektyvistinė“ apskritai kažin ar prasminga.

Nepaisant kritinių pastabų, tarybos nariams Rimkutės darbas paliko labai gerą išpūdį. Prof. Matulionis pabrėžė disertacijos reikšmingumą ne tik filosofams, bet ir sociologams, jos teikiamą naujausią literatūrą, nors irgi pasigedo platesnio konteksto. Prof. Krištopaičio nuomone, retam disertantui pavyksta taip nuosekliai, nesiblaškant artikuluoti tokią sudėtingą proble-

matiką ir įgyvendinti savo programą; ginamą disertaciją jis pavadino „skaitytojo dėmesį prikaustančiu darbu, pro kurį sunku praeiti nepastebėjus“. Prof. Šliogeris pasidžiaugė gerai apgalvota darbo struktūra ir tikslia, aiškia, lakoniška autorės kalba, kurios vienintelis trūkumas – pernelyg dažnas nelietuviškų žodžių vartojimas. Prof. Norkus pagyrė Rimkutės gebėjimą išvelgti dar tebevykstančių diskusijų esmę, mąstyti principų lygyje, savarankiškai taikyti mokslinio tyrimo metodus ir formuluoti savą, nors gana konservatyvią, poziciją. Jis pabrėžė ir praktinį disertacijos aktualumą: Lietuvoje šiuo metu vyksta polemika, kaip turi būti organizuotas ir vertinamas mokslas, kur žiniasklaidos laisvės ribos, kokia žiniasklaidos misija, kas yra žinių visuomenė ir pan. Prof. Norkus išreiškė viltį, kad Rimkutė tęs sėkmingai pradėtus socialinės epistemologijos nagrinėjamų realijų ir problemų tyrimus. Prof. Plečkaitis pasiūlė šį nūdienos Lietuvos mokslo politikai svarbų darbą publikuoti ir priminė, kad efektyvi ir gerai argumentuota disertacijoje analizuojamų teorijų kritika neturėtų sudaryti socialinės epistemologijos projekto loginio pasmerktumo išpūdžio: kritikas visada atsiduria geresnėje padėtyje nei patys pažiūrų kūrėjai, o šie, jeigu turėtų galimybę dalyvauti gynime, neabejotinai rastų ką atsakyti (tikriausiai jie būtų maloniai nustebinti sužinoję, kad jų sukurtais modeliais domimasi Europos filosofinio gyvenimo periferijoje).

Disertantei vieningu tarybos narių balsavimu suteiktas humanitarinių mokslų (filosofijos krypties) daktaro laipsnis.

Nida Vasiliauskaitė